

A RÉGI MAGYAR SZÍNHÁZ

SOROZAT ELSŐ KÖTETE

A MAGYAR SZÍNHÁZ SZÜLETÉSE

AZ 1997. ÉVI EGRI KONFERENCIA ELŐADÁSAI

(szerk. Demeter János)

MISKOLCI EGYETEMI KIADÓ
2000

A NAGYSZEBENI JEZSUITA SZÍNJÁTSZÁS
ELSŐ SZÖVEGES EMLÉKE:
SZENT ALEXIUS /1709/

A barokk kori magyarországi jezsuita iskolai színjátszás forrásainak összegyűjtése, kiadása és feldolgozása már több mint száz éve tart. A ma már jól hozzáférhető, gazdag és rendszerezett forrásbázis mellett azonban továbbra is számítani kell újabb, eddig ismeretlen kéziratoss és nyomtatott szövegek előkerülésére.

A Magyar Országos Levéltárban a Rákóczi-szabadságharc iratanyaga őrizte meg azt az egykorú, kézzel írt, négy folió terjedelmű, magyar nyelvű drámaprogramot, amely egy 1709 májusában a nagyszebeni jezsuita iskola növendékei által bemutatott színdarabról tájékoztat.¹ A program címe *Szent Alexius az az: Szent Elek, s ezt az előadás tartalmára utaló alcímmel egészítették ki: „Hazajaban az Attya házánál szarnkivetett. Egyedül Isténtől eltebén s holtaban ismértetett”*. Az előadás eddigi ismereteink szerint nem kötődött speciális alkalomhoz: „A Meltosagos Nagyságos Tekéntetes Nemes és Tanult Iesus Tarsasagabol Levő Paterek alatt iskolabeli Iffiusagtol Theatrumon Le kezpétetett Szebenbén Majus ... napian 1709 esztendőben”. A darabot minden valószínűség szerint szokásos évi diákszínpadi előadásként mutatták be.

A jezsuiták működése Szebenben 1692-1773 között adatolható. A szebeni misszióban a XVIII. század elején öt-hat jezsuita élt, akik szinte évenként cserélődtek, s egyben az iskolai oktatást végezték². Működésükről források csak töredékesen maradtak fenn, a diáriumok és a historia domusok nem állnak rendelkezésre. A szebeni jezsuita színjátszás eddigi feltárt adatait Varga Imre és Staud Géza közölte Wesselényi István naplója, illetve a *Litterae Annuae* alapján: 1705-1773 között tíz adatot, melyek mindegyike csupán rövid utalás.³ A most bemutatandó, eddig ismeretlen program nem csupán a legkorábbi szöveg a szebeni jezsuita színjátszásról, hanem az egyetlen, tartalmában is megismerhető előadást dokumentálja.

Az 1709-es előadás és a darab szerzője

Varga Imre kutatásaiból tudjuk, hogy a 17. század végén a szebeni protestáns magyar iskolában Solymosi Nagy Mihály praeceptorsága idején felélénkültek a dramatikuss hagyományok. Az előadásokkal a bátor fellépésre és a magyar nyelv használatára akarták megtanítani a diákokat. Ezeket a magyar nyelvű előadásokat rendszeresen látogatták a magyar lakossághoz képest többségben levő, német anyanyelvű szász polgárok is – mindenekelőtt a tanulók szülei.⁴ Ehhez a hagyományhoz jól illeszkedhetett a jezsuita iskolában folyó színjátszás. Az 1709-es szebeni programban nincs utalás a darab szerzőjére. A korabeli európai és magyarországi Elek-drámák

¹Magyar Országos Levéltár /MOL/ G 34. A Rákóczi szabadságharc levéltára 96. cs. Iratok. Fol. 497-501.

²Lukács S. J., 1993, 465, 512, 560.

³Staud 1984-88 III, 163-166; Varga 1969, 255; További, eddig közöletlen jezsuita drámaelőadás jelez: *Annuae Litterae Societatis Jesu*, 1700. fol.63/b. MTA Mf. B6997.

⁴Varga 1986, 538-540.

motívumai arra utalnak, hogy valószínűleg nem eredeti, új szöveget adtak elő, hanem egy, a jezsuita kompilációs technikák alkalmazásával létrehozott, a legenda és az ismert darabok motívumainak felhasználásával készült változatot.

Áttekintve a szebeni misszióban 1708-ban és 1709-ben működő jezsuiták névsorát és életútját, csupán egy olyan személyt találtunk, aki irodalmi tevékenységet folytatott⁵. Ez Wolfgang Reusner (Reüsner), akinek *Apollo exul Carmine elegiaco descriptus* című verse 1672-ben jelent meg Grazban.⁶ Reusner 1643-ban született Grazban. Tanulmányi és szolgálati helyei az osztrák–magyar rendtartományon belül, elsősorban osztrák rendházakban váltakoztak (Bécs, Leoben, Judenburg, Graz, Linz, Klagenfurt), s mindössze két évet töltött Magyarországon: 1678-ban Pozsonyban, 1709-ben Szebenben találjuk⁷. Semmi jel nem utal arra, hogy tudott magyarul. Ismerhette viszont az 1639-es leobeni Elek-előadás nyomtatott programját és a grazi jezsuita színpadon 1625. november 11-én, 1648. május 16-án és 1698 májusában előadott Elek-darabokat.⁸ 1709-ben Reusner a szebeni misszióban a rendház gyóntatója és operarius germanicus volt, valamint tanított („docet scholas”).⁹

Mindezek alapján feltételezhetjük, hogy Reusnernek szerepe volt az 1709-es szebeni előadásban. A program arra szolgálhatott, hogy a valószínűleg nem magyar nyelven bemutatott dráma cselekményét a latinul vagy németül nem tudó nézők is követni tudják.

A program szerkezete, a darab jellegzetességei

Az előadást az „Elől járó Beszéd” és a „Be fejezés” című rész foglalja keretbe.¹⁰ Míg az előbbi in medias res megismerteti az alapkonfliktussal (Elek szeretne hátat fordítani a világi életnek, kísértéseket szenved), a befejezés nyugvópontra juttatja a cselekményt (Euphemianus háza népe Elek eltemetésére készül, Róma városának géniusza megrendezi Elek triumfusát).

Maga a darab két fő részre tagolódik, az első hét, a második kilenc kimenetelből áll. Az első részben Elek legyőzi a kísértéseket és elhagyja a világot. A látens konfliktus Elek és apja, Euphemianus, a valódi összeütközés viszont Euphemianus és Elek barátja, Eubulus között alakul ki. A konfliktusok kibontakozása közben Elek ruhát cserél inasával, Paedionnal, s Edesszába bujdosik, míg apja ajándékot ígér Elek megtalálójának. Az első rész végén a hatodik és hetedik kimenetel Elek apjának megnyugtatóásával foglalkozik, Eubulus, illetőleg az Elek ifjúságát bemutató példázat segítségével. Az első és második rész között fellép a chorus, melyben az apai, anyai és jegyesi szeretet megpróbálja visszatérésre bírni Eleket, de ő állhatatos marad.

A második rész az apa fájdalmának és Elek szentségének feszültségére épül. Az apa lemond Elek megtalálásáról, fiává fogadja Optatulust, majd a koldusként hazatérő Eleket a legendának megfelelően ismeretlenül házába engedi, s csak holtában ismeri fel. Ez idő alatt Elek újabb kísértéseket győz le, rögzíti élettörténetét, majd meghal.

⁵Lukács S.J., 1993, 465, 512; Lukács S. J., 1988, 1368.

⁶Sommervogel VI, 1682.

⁷Lukács S. J., 1988, 1368.

⁸S. Alexius Peregrinus... Leobij... 25. Septemb... M.DC. XXXIX. Graecii, 1639. Widmanstadius. In: Szarota II, 2053-2068.; Valentin 1984, 1639. szeptember 25. Leoben: I. nr. 1240., 1625. november 11. Gratz: I. nr. 946., 1648. május 16. Gratz: I. nr. 1495., 1698. május Gratz: I. nr. 3339.

⁹Lukács S. J., 1993, 512.

¹⁰MOL G 34. 96. cs. Fol. 497-501. A program betűhív szövegét a függelékben közöljük.

Az előadás végén a csúcspont a legtöbb latin és nemzeti nyelvű legendaváltozattól eltérően nem Elek leírt élettörténetének felfedezésére épül, hanem az apa fájdalmának érzékletes bemutatása köré rendeződik. Ezáltal Elek, a valódi főszereplő, az apa mellett első mellékszereplővé alakul át. A legenda erőteljes drámaisága részben feloldódik a mellékkonfliktusokban, így például a megkísértések és félreértések sorozatában, amit elősegít az aktív női szerepek hiánya is. Így a súlypont Elek emberi sorsáról áttevődött a következetesen kigondolt és vállalt életszentség bemutatására, a magányos élet dicsőítésére. A legenda tragikumának ennek megfelelően háttérbe szorult, s felerősödött a játék moralizáló jellege.

Az Elek-legenda szöveghagyománya és a program forrásai

Szent Elek vitájának legkorábbi szövege a VI. századig nyúlik vissza. A legenda szöveghagyományának legfontosabb jellemzője a folyamatos bővülés, a nagyfokú változatosság és gazdagság. A legkorábbi, szír nyelvű szövegek szerint Elek egy gazdag római polgár egyetlen fia volt, aki lakodalma napján Rómából Szíriába hajózott, s Edesszában egy templom közelében koldusként szent életet élt haláláig.¹¹ Ez az őslenda a IX. században görög nyelvterületen kibővült Johannes Kalybitasz élettörténetének elemeivel. Ennek megfelelően Elek nem halt meg Edesszában, hanem Johannes Kalybitaszhoz hasonlóan visszatért szülei házába, ahol ismeretlen koldusként élt, s hozzátartozói csak halála után ismerték fel.¹² A legkorábbi görög nyelvű Elek-legendában (*Legenda Byzantina*) az addig anonim szereplők – Elek jegyese kivételével – görög nevet kaptak.¹³ A X. században a legenda további elemmel, a halott Elek kezében megtalált, élettörténetét rögzítő irat motívumával gazdagodott.¹⁴

A *Legenda Byzantina* lett az alapja a további görög változatoknak (így például a Simeon Metaphrastes-féle legendának), s ez az őse a latin nyelvű legenda-családnak is. A legelső latin szövegváltozat (X. század) szent Adalbert prágai püspök egyik homiliájában maradt fenn.¹⁵ Míg a görög legendák a későbbi szláv, a latin nyelvűek a német, olasz, spanyol, francia, magyar és más nemzeti nyelvű szövegek forrásaivá váltak. A latin legendák újabb mozzanatokkal egészültek ki, így például Elek jegyesének latin nevével, s a kedvelt számszimbolikának megfelelően Elek 17 évig élt Edesszában, majd újabb 17 évig Rómában.¹⁶ A későbbi jelentősebb latin változatok a *Legenda Aureában*, a *Gesta Romanorum*-ban, Boninus Mombritio és Laurentius Surius szentéletrajz-gyűjteményeiben, valamint az *Acta Sanctorum*-ban olvashatók.¹⁷

Beöthy Zsolt és Illés Gyula részletesen foglalkozott az Elek-legenda magyar változataival.¹⁸ A középkori magyar kódexirodalomban (a Peer-, Nádor, Lobkowitz-, Kazinczy-, Érdy- és a Tihanyi-kódexben) hat, jórészt a *Legenda Aurea* szövege alapján készült, egymástól eltérő változat szerepel.¹⁹ Közvetve egy további magyar változat is a

¹¹Blau 1888, 181-182; Illés 1913, 8-12; Aimaud 1889.

¹²Blau 1888, 191-192; Illés 1913, 12.

¹³Blau 1888, 193-196; Illés 1913, 13-15.

¹⁴Illés, 1913, 15.

¹⁵Blau 1888, 201-202.

¹⁶Illés, 1913, 22-23.

¹⁷*Legenda Sanctorum, De Sancto Alexio: LXXXIX.*; *Gesta Romanorum*. Hg. Hermann Oesterley. Hildesheim, 1963; Surius 1579, 221-223; Mombritius 1910; *Acta Sanctorum*, 238-270.

¹⁸Beöthy 1886: Szent Elek legendája: 36-45; Illés 1913, 31-47.

¹⁹*Nyelvveléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. II*, Közzéteszi VOLF György, Budapest, 1874; Peer codex, 53-57; *Nyelvveléktár. V*, Budapest, 1876. Érdy Codex II. fele. 101-106; *Nyelvveléktár. VI*, Budapest, 1877. Tihanyi codex, 10-15, Kazinczy Codex. 210-215.;

Legenda Aureára nyúlik vissza. Ez 1695-ben jelent meg a *Gesta Romanorum* Haller János-féle fordításában: a *Hármas História* második részében, *Eufemiánus fiának, szent Eleknek életéről* címen.²⁰

Már ez a rendkívül vázlatosan megrajzolt, többször kibővült és átformált szöveghagyomány is jelzi, hogy a szebeni jezsuita színpadon 1709-ben bemutatott Elek-dráma irodalmi szöveggörnyezetének kijelölésekor körültekintően kell bánni a program forráshivatkozásával. Az argumentum utolsó sorában a „*Metaphrastes, SURIUS: Tom: 4 és mások*” megjelölés szerepel.²¹ Laurentius SURIUS *De probatis Sanctorum historii* című életrajz- és legendagyűjteményének negyedik kötetében valóban megtaláljuk Elek vitáját, s a legenda egyedüli forrásaként SURIUS Simeon Metaphrastesre hivatkozik.²² A SURIUS-féle vitában azonban a drámaprogram „Summajá”-tól eltérő adatok szerepelnek. SURIUS szerint Elek tizenhét évig élt Edesszában, a program viszont csak hét évet említ. Különbözik a történet időpontjának meghatározása is: SURIUS-nál a halott Elek eltemetése ARKADIUS és HONORIUS uralkodása alatt, „*Innocentio autem primo Pontifice*” történt, a dráma argumentumában viszont a „*Történt Christus születése után mint egy 400 észendővel Honorius nap nyugotti Császár idejében*” megfogalmazás olvasható.²³

A 18. század első felében Szebenben túlnyomórészt német lakosság élt, s a jezsuita misszió tagjainak egy része is német anyanyelvű volt. Ezért SURIUS munkájának VALENTINUS LEUCHT által németre fordított Elek-életrajzát is összevetettük a drámaprogram argumentumával. Leucht az „*Ex Laurentio SURIUS, Vincent. Bellovac. Baronio, Ribadeneira et aliis*” forráshivatkozást adja. A történetet „*umb das Jahr Christi 410*” helyezi el, s az Edesszában eltöltött évek számát nem jelöli meg pontosan (*In diesem armseligen Stand ist der H. Alexius viele Jahr beständig verblieben...*).²⁴

Ha a program „Metaphrastes” forrásjelzését nem SURIUS forráshivatkozásaként, hanem önálló forrásként értelmezzük, Simeon Metaphrastes görög szentéletrajzgyűjteményének Elek legendájára kell gondolnunk. A Metaphrastes által összeszerkesztett legendákat ALOYSIUS LIPOMANUS veronai püspök fordította latinra, s ezt a 16. században több kötetben kinyomtatták²⁵. A Lipomanus-féle fordítás közvetlen szebeni használatára azonban a program szövege nem utal.

A fenti adatok arra engednek következtetni, hogy a szebeni program megszövegezője az argumentum végére egy közismert forrást illesztett, ami természetesen nem zárja ki további, ott nem részletezett forrás vagy források használatát. Erre hívta fel a figyelmet a „mások” kifejezéssel, s ezzel utalt a körülményre, hogy az Elek-legendát széles körben ismertnek tekintette.

Az Elek-legenda dramatikus hagyománya és a nagyszebeni előadás

A program tartalma arra utal, hogy a darab forrásvidékét a Simeon Metaphrastes és Laurentius SURIUS nevével jelölt hivatkozási körön kívül, a korabeli dramatikus hagyományban is keresnünk kell. Ebben a vonatkozásban az egyik legjelentősebb

---

Nyelvmléktár. XIV, Budapest, 1890. Lobkowitz codex. 73-80.; Nádor-kódex. 1508. *Régi magyar kódexek 16. szám*, Budapest, 1994, 1149-1201.

²⁰*Gesta Romanorum... melyet magyar nyelvre fordított 1682. esztendőben...* HALLER János, Kolosvárott, M. Tótfalusi Kis Miklós által, 1695. esztendőben. Budapest, 1977, 16-19.

²¹MOL G 34. 6. cs. Fol. 497b.

²²SURIUS 1579, 221.

²³SURIUS 1579, 223; MOL G 34. 96. cs. Fol. 497b.

²⁴*Vitae Sanctorum, Leben des H. Alexii*: 547-549.

²⁵Lipomanus 1556-58.

körülmény az, hogy a program tanúsága szerint nem adták elő Elek teljes élettörténetét, hanem egy sajátosan lerövidített változatot vittek színre. Ebből teljesen hiányoznak az aktív női szerepek (anya, jegyes), elmarad a házasságkötés, valamint az anya és a jegyes fájdalomának bemutatása. Elek „a világi él mulandóságának térhétől még akarván menekédni” szökik el otthonról.²⁶ Miközben a történet így leszűkül, a darabban megjelennek az Elek-legendákból hiányzó motívumok (pl. Eleket barátja biztatja a világ elhagyására, Elek ruhát cserél a szolgáljával), s a tartalom allegorikus szereplőkkel és részletekkel bővül.

Maga az Elek-legenda felfokozott érzelmi feszültséget hordoz, s tragikus formában sűríti az emberi életút jelentős fordulóit. Ez volt az oka annak, hogy a dramatizált előadásmód már a legendák egyes részleteiben megjelent (így pl. a *Legenda Aurea*ban az anya és a jegyes fájdalomkitörése a halott Elek láttán), ami tovább ösztönözte az újabb, tovább dramatizálható változatok megszületését.²⁷ Az Elek-legenda némely változatai alkalmasnak bizonyultak arra, hogy bekerüljenek a középkori dramatizált legendák és szentéletrajzok közé. Így például Josephus Hymnographus IX. századi görög nyelvű Elek legendája olyan, templomi bemutatásra is alkalmas dramatizált változat, amelyet énekelve vagy recitálva lehetett előadni.²⁸

Az Elek-legenda dramatikusan is előadható, nemzeti nyelvű feldolgozásai már a késő középkorban elterjedtek. A német irodalomtörténet például kilenc verses változatot tart számon a XIII-XV. századból.²⁹ A téma legrégebbi drámai feldolgozása egy francia mirákulumjáték (*Miracle de Saint Alexis*) a 14. század második feléből.³⁰ A 16. században az olasz, spanyol és francia Elek-drámák mellett megjelentek a diákszínpadon is előadható, latin és nemzeti nyelvű változatok. Német nyelvterületen például az első jezsuita Elek-drámát *Drama de Sancto Alexio* címen 1589. november 6-án mutatták be Bécsben.³¹ Jean-Marie Valentin 1589-1771 között összesen 42 Elek iskoladrámát vett számba a német nyelvterületen, s ezek közül huszonháromat 1709 előtt mutattak be.³² Az előadások időbeli eloszlása nagyjából egyenletes képet mutat.

A legkorábbi verses, dramatizált és tovább dramatizálható Elek-legendák létrejöttével párhuzamosan a görög legendaváltozatokban is feltűntek az Elek erényeit és okosságát hangsúlyozó, elmélkedésszerű részletek. A legenda dramatikusan és elmélkedésre ösztönző részletei együtt határozták meg a legtöbb jezsuita Elek-dráma tartalmát és szerkezetét. A jezsuita drámákban az események rendszerint különböző metafizikai síkokon mozognak. A legenda motívumai a nagyszámú fennmaradt szöveg és program tanúsága szerint különösen alkalmasnak bizonyultak a moralizálásra, allegorizálásra, valamint az elmélkedésre ösztönző, erényeket és bűnöket bemutató részletek beépítésére.

²⁶MOL G 34. 96. cs. Fol. 498a.

²⁷Legenda Sanctorum LXXXIX.; Illés 1913, 24-26.

²⁸Acta Sanctorum, 254-256.

²⁹Massmann 1843; Blau 1888, 210-219; Illés 1913, 29.

³⁰Illés 1913, 29-30; Frenzel 1992, 8, 34.

³¹P. Müller 1888; *La Rappresentazione di S. Alexio*, 1517.; B. DIAZ, *Auto de Santo Aleixo I!*, 1613; DESFONTAINES, *L'illustre Olympie ou le St. Alexis*, 1645, L. de MASSIP, *Le charmant Alexis*, 1655; G. ROSPIGLIOSI - St. LANDI, *Il Sant' Alessio*, 1632; Vö. Frenzel 1992, 34-35.; Dramatizált olasz legendaváltozatok: *Historia e vita de santo Alessio*, Venedig, 1540; Vavassore detto Guadagnino; *Historia et vita di Santo Alessio...*, Nouvamente ristampata et corr, Firenze, 1568; Valentin 1984. 1589. november 6, Wien: I. nr. 288.

³²Valentin 1984, 1709 előtt bemutatott darabok: nr. 288., 300., 333., 424., 584., 586., 873., 946., 1053., 1193., 1220., 1240., 1313., 1397., 1423., 1426., 1484., 1495., 1642., 2347., 2488., 3339., 3713.

Mindezek a sajátosságok erőteljesen jelen vannak az 1709-es szebeni előadás programjában. Elek egyaránt kapcsolatba kerül a földi valóságot bemutató, az allegorikus és a túlvilági szereplőkkel. A dráma történései így egyidejűleg játszódnak a mindennapokban (1. rész 2-6. kimenetel) az előadott példázat (1. rész 7. kimenetel) és az erkölcsi allegorizálás (Chorus, 2. rész 3-4. kimenetel) szintjén, s nem hiányzik az utalás a túlvilági jövő megjelenítésére sem (Elöl járó Beszéd).³³

A szebeni program közvetlen drámai előképét a rendelkezésre álló szövegek és szövegváltozatok sokasága miatt nem lehet pontosan meghatározni. Többszörös áttétellel hathatott rá például a spanyol Augustin Moreto y Cavana /Cabana/ 1645 körül írt, nyomtatásban először 1658-ban megjelent *La vida de San Alejo* című darabja.³⁴ Ebben a szent élete angyalokkal és démonokkal beszélgetve a mindennapok és a kísértések világában bontakozik ki. Az Edesszából hazavezető úton Elek – Moreto y Cavanánál éppúgy, mint a szebeni előadásban (2. rész 3. kimenetel) – az elcsábítására szövetkező erőkkal találkozik.

A jezsuita drámahagyomány már Moreto y Cavana darabjának megszületése előtt magába olvasztott a *La vida de San Alejo* ban és másutt is jelenlevő megoldásokat. Így például már az osztrák–magyar rendtartomány noviciátusának székhelyén, Leobenben 1639. szeptember 25-én előadott *S. Alexius peregrinus* című drámában (a latin-német nyelvű programot 1639-ben nyomtatták ki Grazban) feltűntek a szebeni darabban is megtalálható allegorikus (pl. Roma Triumphans, Justitia) és az Elek-legendák szereplőinek körét kibővítő új alakok (pl. Zenophorus, udvari ember – Szebenben Caenophorus néven vagy a Paedion nevű ifjú mindkét helyen).³⁵

A magyarországi Elek-drámák

A kiadott magyarországi iskoladráma címjegyzékekből megállapítható, hogy míg a jezsuita iskolákban hosszú időn át folyamatosan mutattak be Elek-drámákat, a minorita, piarista és más katolikus diákszínpadokról a téma hiányzott.³⁶ Ezt nehéz megmagyarázni, s nem lehetetlen, hogy a jelenség az adatok hiányos fennmaradásából adódik. Csupán egyetlen adat utal arra, hogy Elek kiszorulása a diákszínpadokról mégsem lehet teljesen véletlen. Amikor a jezsuita Vid László 1660 körül levelet küldött a bollandista Henscheniusnak az *Acta Sanctorum*hoz Zoerard és Benedek remeték életéről, megjegyezte, hogy Magyarországon július 17-én Elekről elmarad a megemlékezés Zoerard és Benedek ünneplése miatt.³⁷

A jezsuita neveléshez szorosan hozzátartozott a fiatal, erényes, jól tanuló szent példaképek vonzó bemutatása és a diákság ösztönzése e példák követésére. Elek szent Imrével, Gonzaga Alajossal és Kosztká Szaniszlóval együtt a jezsuita diákok védőszentje, a tiszta, szűzies élet patrónusa volt. A jezsuiták Magyarországon jelentős szerepet játszottak az Elek-kultusz terjesztésében. Az általuk szerkesztett imádságoskönyvekből, így például az *Officium Rákóczianumból* és a beszédgyűjteményekből csak ritkán maradt ki Elek alakja; Csete István például még az egyik szent Erzsébet-napi prédikációjában is szerepeltette. Az Elek-legendá

³³MOL G 34. 96. cs. Fol. 497-501.

³⁴Augustin MORETO Y CAVANA, *La vida de San Alejo*, Madrid, 1658; vö. *Comedias escogidas de Augustin Moreto y Cabana*, Coleccionadas e ilustradas por Luis Fernandez-Guerra y Orbe. Madrid, 1950.

³⁵S. Alexius Peregrinus... = Szarota 1980, 2053-2068; 1d. még: Függelék.

³⁶Staud 1984-1988; Kilián 1994; Varga 1988; Kilián–Pintér–Varga 1992; Kilián 1992, 21-44.

³⁷Sólymos 1996, 41-42.

összefoglalása után Erzsébetet Elekhez hasonlította, mivel szerinte a két szent egyformán „jádzottatta-meg a világot”, mindkettőjüket Isten tanította meg „a jóban az emberek szeméit meglopni”.³⁸

Miután Staud Géza címjegyzékét összevetettük Bálint Sándor *Ünnepi kalendáriumának* megfelelő adataival és helyesbítettük a Staud-kötetekhez készült mutatót, megállapítottuk, hogy 1625-1766 között Magyarországon jelenleg összesen tizenkilenc Elek-előadás ismert.³⁹ A források ellenőrzése után ez a szám hárommal csökkent, mivel az 1766-os gyöngyösi előadás csak feltételesen sorolható az Elek-drámák közé, az 1732-es ungvári és az 1759-es kolozsvári előadások pedig nem szent Elekről szóltak.⁴⁰

Jelenlegi ismereteink szerint Magyarországon a legkorábbi Elek-drámát 1625-ben mutatták be Nagyszombatban Sanctus Alexius címmel. A 17. században hat, a 18. században pedig további tíz előadásról van tudomásunk. Nagyszombatban (1625, 1719, 1730) és Budán (1749, 1750, 1762) három-három, Zágrábban (1637, 1677) kettő, Eperjesen (1726), Gyöngyösön (1759), Kassán (1695), Sopronban (1691), Szokolcán (1763), Trencsénben (1741), Selmecbányán (1694) és Székesfehérváron (1730) egy-egy előadásról tudunk.⁴¹ Ezek közül egyiknek sem ismerjük a szerzőjét és nem maradtak fenn a szövegek vagy programok sem. A tévesen Elek-drámának tartott 1759-es kolozsvári pásztorjáték kéziratát és nyomtatott programját kizártuk a vizsgálatból.⁴²

Mindezeket az adatokat jól kiegészíti az 1709-es szebeni előadás kéziratosa programja. A szűkszavú források elemzéséből arra következtettünk, hogy a szebenihez hasonló, allegorikus elemekkel bővített darab lehetett például az 1719-ben Nagyszombatban a principisták által játszott *Angelus fortis seu Divus Alexius* is. Az alcímből arra következtethetünk, hogy ebben Elek mint az erősség angyala legyőzte három ellenségét, az avaritiát, az ambíciót és a voluptást.⁴³ A szebeni drámában is szerepel egy hasonló jelenet: Elek az Edesszából hazafelé vezető úton a világ hiúságával találkozik, aki Elek elcsábítására küldi három lányát, a gyönyörűség (Ado), a dicsőség (Edox) és a gazdagság (Flusia) istennőjét. Miután sikertelenül ostromolták a főhóst és vereséget szenvedtek, Eleket a Tökéletesség és az Igazság vigasztalta meg.⁴⁴

³⁸Knapp 1997, 162; CSETE István, *Panegyrici Sanctorum Patronorum Regni Hungariae...*, Haza nyelvén ki -botsátotta ... P. Gyalogi János. Kassán, 1754, 263.

³⁹Staud 1984-1988. I-III; Bálint 1977, 56-59; Staud 1994.

⁴⁰Staud 1984-1988. II, 106, 205; Staud 1984-1988. I, 288.

⁴¹Staud 1984-1988. I, 85, 146, 162; III, 83, 94, 217-218, 223; II. 421, 105, 56, 148, 253, 291, 349; III. 111.

⁴²Nova maenalia suo in Alexi Felicitas... Mense Augusto Anno M.DCC.LIX, /Claudiopoli, 1759./ Typis Academicis Societ. Iesu. - Alexis. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Mikrofilmtár Mf. B.194/I.

⁴³Staud 1984-1988. I, 146.

⁴⁴Ld. *Függelék*.

Függelék

A program betűhív szövege a *Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. századi sorozata* megfelelő kötetének kiegészítéseként.

Szent Alexius az az: Szent Elek.

Hazájában az Attya házánál szamkivetett. Egyedül Isténtől eltebén s holtában ismértetett.

A Meltosagos Nágyságos Tekéntetes Nemes es Tanult Jesus Tarsasagabol Levő Paterek alatt iskolabeli Iffiusagtol Theatrumon Le kezpétetett Szebenbén Május napian 1709 esztendőben.

Summaja

Szent Elek Romai Iffiu gazdag es Fő Rendü Szüleinek egyetlen egy fia, megy unakodván é világ el mulando dolgain él hagyván Szulejit, Jegiessét, gazdag öröksegehez valo jussát, alattomban az Attya hazátül szökve él méne, hogy tudni illik Christus tanácsat végbén vivén, igaz követőjenek magot Lenni meg mutatná. Azután Edéssa varossaban hét esztendőt nagy inséggél, és e világ meg utálasával eltöltvén Romaban viszá tére es egy idegen köldus ruhazattyaban, maga tulajdon Attyatol Euphemianustol házához fogattatott, holott a gradics alatt, a hazi cseledtül megy nem ismertetvén, meltatlanul tartatott. Vegtére az Attya, es maga nevének jedzése altol, é világbol ki mulvan meg ismértetett. Történt Christus születése után mint egy 400 esztendővel, Honorius nap nyugotti Császár idejében Metphrástes, Surius Tom:4 és mások.

Elöl járo Beszéd.

Alexius képző Személy, Isten szolgatlyanak buzgo kivánsága között a' vilagi el mulandosagnak terhétől meg akarvan menekédni, trefaltatik a' vilagot képző személytől jo tanacsnak szine alatt, a'ki őtet ismét csalardul test es szem kivánságának es elet kevelységenék /:az ördög is mellettek incselkédvén:/ halójában akarja keritténi. De Isten malasztya segitven Alexiust képző személyt, él uzettetvén az éllénsegek, egeszen még szabadittatik.

Első Resze.

Első ki ménétel.

Alexius a világ el hagyasa felől fel tött szandekat végben akarvan vinni hogy azt még másitsa, a gonosz társasagtol kesertetik.

Masodik ki ménétel.

Eubulus Alexius jobb Baráttya értvén á kisertetet, masokkal edgyütt a jo fel tött szandekban érősiti, és az éltőkéllett vilagi dolgoknak él hagyására bátorittya.

Harmadik ki ménétel.

Midon Euphemianus Alexiusban mint Attya Fiaban gyönyörködék tudtara adatik hogy Alexiusnak Attya igyekezeti ellen valo szandeki volnanak Páráncsolya hogy Fiának elmejet jobban vegyek ki.

Negyedik ki ménétel.

Alexius hogy a maga fél tött szándekat vegbe vihesse Paedionnal Udvari Inassaval ruhazattyat meg változtatvan az Attya házáat Edessa várossaban bujdosik.

Eötödik ki ménétel.

Midon Euphemianus ném várná, még jelenik Paedion, és az Udvar csudalkozásával és banattyaval jelénti Alexius száládását, hogy kerestessek ajandek tetetik fel.

Hatodik ki ménétel.

Euphémianus nehéztel Eubulusra, és az ő tanacsanak tulajdonittya Alexius él bujdosását, Eubulus menti magát jelentvén, hogy azt fogatta volna Istennék Alexius.

Hetedik ki ménétel.

Alexius iffiantan valo Istén szolgálattanak Peldaja az Udvari Iffiusagtól egy későre jobbakat gondolo vén élejbe adatik.

Chorus.

Euphemianus fiahoz valo Attyai hajlandosaga surgettetvén és izgattatvan az Anyai, es Jegyesenek kivansagatol utat keres, hogy Alexius szívét birhassa, de visza üzettetik a' jo erkölcs allandosagatol, aki szívét meg kemenyitti az utan valo ütközetek ellenis.

Masodik Resze.

Első ki ménétel.

Euphemianust a' bü bánat könyhullatassok között hozzak az Udvariak, hogy sóhul ném talaltatik Alexius, csak egy ismeretlen czédulat adnak be, Euphemianus Párancsol könyörgesekét, és álámisnakot Alexiusért.

Masodik ki ménétel.

Euphemianus vigásztálásara tánczot inditt az Udvari Iffiuság, ezek közül Optatulust, a' ki inkább teczett Alexius helyet, Fiának fogadgya.

Harmadik ki ménétel.

Vilag hiúsága hogy Edessa váróssabol visza jövő, es az Attya házáat alattomban ismérétlenül lakni kivankozó Alexiust szandekatol él csabicsa, maga Leanyit elléne tamasztya, ugy mint Adot az az gyönyörüsegét Edoxot az az: Dicsösegnék kivansagat, es Plusiat, az az gazdagsagnak Istén Aszonyát: De ezek Aléxiust haszontalanul ostromolyak.

Negyedik ki ménétel.

Alexiust a' Tökelleltesseg, es igassag vidamitya es veszedelmire szep szin alatt a' vilagtol el reitetett alnoksagokat ki nyilatkoztattya.

Eötödik ki ménétel.

Alexius egj idegen koldus ruhazattyában az Attyat elől találja, ettól az él tevelyedétt fiának emlekezetiért házához fogadtatik és hogy a Gradics alatt lakiek Euphemianus tudomasan, es akarattan kívül rendeltetik.

Hatodik ki ménétél.

Az Udvariaknak a' gradics alatt még ném ismert Alexius felől sok fele' itiltétek.

Hetedik ki ménétél.

Caenophorus egy Udvari Hállomát beszéli; hogy hallatott egy Isten' kedvés szolgajanak rövid Údó alatt következendő ki mulása, mellynék fel találására maga Euphemianus is él megjen.

Nyolczadik ki ménétél.

Az Udvari Inasok csintalansagi között fel jegiezvén élébb névet es és életet, szentül hál meg Alexius.

Kilenczedik ki ménétél.

Euphémianus vissza térvén, és még ertvén, hogy az az Istén kedvés masutt kérestetett Szolgaja, a maga házána holt volna még. S pediglén a még talalt irasnak bizonsága szerént, hogy mága tulajdon fia Légyén, nagy kesérüseg es fájdalom miatt, el ajul, es az udvariaktól be vitetik.

Be Fejezés.

Mídon Euphémianus házát kepző Szemely sirankozasok között a még holt Alexius témétesit keszitti, intetik a' Róma varóssat kepző személytől, hadna béket a' szömörusagnak, haném a' győzedelmesnek mondána dicsirétekét, a' mint az egész neptől mondatnak Alexiusnak.

O. A. M. D. G.